

Monitor bouwketen

Voorjaar 2020

eib

Economisch Instituut
voor de Bouw

Het auteursrecht voor de inhoud berust geheel bij de Stichting Economisch Instituut voor de Bouw. Overnemen van de inhoud (of delen daarvan) is uitsluitend toegestaan met schriftelijke toestemming van het EIB. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Juli 2020

Monitor bouwketen

Voorjaar 2020

Nylas Visser

Inhoudsopgave	
Conclusies op hoofdlijnen	7
1 Bouwketen	11
2 Architectenbureaus	17
3 Ingenieursbureaus	18
4 Bouwbedrijven	19
5 Installatiebedrijven	20
6 Effecten PAS/PFAS	21
Bijlage A De opbouw van de monitor	24

Conclusies op hoofdlijnen

Deze monitor beschrijft de recente conjuncturele ontwikkelingen in de bouwketen. De bouwketen is in deze rapportage in vier schakels verdeeld: architectenbureaus, ingenieursbureaus, bouwbedrijven en installatiebedrijven. Sinds de laatste Monitor Bouwketen heeft de coronacrisis grote invloed uitgeoefend op de Nederlandse economie. De maatregelen die in reactie op de coronapandemie in Nederland zijn ingesteld hebben naar verwachting een stevige economische krimp tot gevolg. Uit eerdere crises bleek dat de orderportefeuilles als eerste op grote economische schommelingen reageren. De orderportefeuilles in de bouw zijn in de eerste maanden van 2020 sterk gedaald, maar sinds april is de daling enigszins gecompenseerd. De gemiddelde werkvoorraad voor de gehele bouwketen laat ten opzichte van de najaarsmeting een daling zien van 0,4 maand tot 8 maanden werk.

De omzet- en personeelsverwachting is in deze monitor omgeslagen van overwegend positief naar zeer negatief gestemd. Alle schakels verwachten dat de omzet in de komende drie maanden zal afnemen. Ook verwachten per saldo drie van de vier schakels dat het personeelsbestand kleiner zal worden in de komende maanden. De ontwikkelingen verschillen wel sterk tussen bouwschakels. Naast het minder positieve sentiment onder ondernemers zijn ook negatieve ontwikkelingen te zien in de gerealiseerde omzet en het aantal nieuwe vacatures. Een ruime meerderheid van de bedrijven zegt dat PAS en/of PFAS geen effect hebben gehad op de bedrijfsvoering. Ook verwacht een meerderheid van bedrijven dat de overheidsmaatregelen om de effecten van PAS en PFAS te mitigeren geen effect zal hebben op de verwachte hinder van de bedrijfsvoering.

Recente economische ontwikkelingen

Het Nederlandse bruto binnenlands product (bbp) is in het eerste kwartaal van 2020 met 0,5% gedaald ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2019. Wanneer er wordt gecorrigeerd voor werkbare dagen, daalde het bbp met 0,7%. Aangezien de maatregelen tegen de verspreiding van corona pas tegen het einde van het eerste kwartaal in effect kwamen, is het effect hiervan op het bbp nog relatief beperkt. Bruto investeringen in vaste activa lagen nog wel 0,9% hoger dan in het eerste kwartaal van 2019. Verder lag de toegevoegde waarde in basisprijzen in het eerste kwartaal van 2020 1,7% lager ten opzichte van het vierde kwartaal van 2019. De toegevoegde waarde van de bouw groeide in het eerste kwartaal van 2020 met 3,1% ten opzichte van hetzelfde kwartaal een jaar eerder. Deze sterke groei kwam onder andere door de betere weersomstandigheden en een extra werkdag. Wanneer er wordt gecorrigeerd voor deze factoren, dan ligt de toegevoegde waarde juist 1½% lager dan het eerste kwartaal van 2019 en 0,7% lager dan het voorgaande kwartaal.

Na een productiegroei van de bouwnijverheid van 4% in 2019, zal de bouwsector zich zonder tegenmaatregelen moeten opmaken voor een krimp van de bouwproductie. In eerdere ramingen was al een lichte krimp voorzien, maar door de coronacrisis zal de productie naar verwachting sterk afnemen. In totaal zal de bouwproductie in 2020 en 2021 waarschijnlijk met ruim 15% afnemen. Omdat de bouw een laat-cyclische sector is, zal dit naar verwachting pas later dit jaar daadwerkelijk tot uiting komen.

In het eerste kwartaal van 2020 is de werkgelegenheid in de bouwnijverheid uitgekomen op 472 duizend personen. Dit zijn er 14 duizend meer dan het eerste kwartaal van 2019. Echter, het beeld voor de bouwmarkt is omgeslagen. Bedrijven in de bouwketen ervaren steeds minder belemmeringen bij het aantrekken van personeel. De vacaturegraad is van een hoogtepunt (59 vacatures per 1.000 banen) in het eerste kwartaal in 2019 teruggelopen tot 42 in het eerste kwartaal van 2020. De vacature-indicator is ook omgeslagen van positief naar licht negatief. In het aantal WW-uitkeringen en faillissementen is deze omslag nog niet zichtbaar. Het aantal WW-uitkeringen is ten opzichte van de vorige monitor iets hoger en komt uit op

2.810. In april 2019 waren er nog 3.165 uitkeringen. Het aantal faillissementen kwam in het eerste kwartaal uit op 125, negen minder dan een half jaar geleden.

Conjunctuur bouwketen

Alle conjunctuurindicatoren in het dashboard hebben zich negatief ontwikkeld. In de bouwketen daalde de werkvoorraad ten opzichte van de najaarsmeting met 0,4 maand tot 8 maanden werk. Bij de bouwbedrijven lag de gemiddelde werkvoorraad 0,2 maand hoger op 9,6 maanden werk. Bij de installatiebedrijven en architectenbureaus daalde de werkvoorraad met respectievelijk 0,2 maand en 0,6 maand tot 7,6 maanden en 4,1 maanden werk. De orderportefeuille van de ingenieursbureaus nam ten opzichte van een jaar geleden met 1,1 maand af tot 4,9 maanden werk.

De omzetverwachting bij de bedrijven in de bouwketen is als gevolg van de coronacrisis zeer negatief geworden. Per saldo verwacht bijna 40% van de bedrijven in de komende drie maanden een afname van de omzet. Een halfjaar geleden verwachtte per saldo een kwart van de bedrijven nog een omzetstijging. De omzetverwachting is bij ingenieursbureaus en architectenbureaus per saldo zeer negatief; respectievelijk drie en vier op de vijf bureaus verwachten een omzetsdaling. De bouwbedrijven zijn relatief het meest positief; per saldo verwacht één op de vijf bedrijven een omzetsdaling.

Parallel aan de omzetverwachting is ook de verwachting omtrent het personeelsbestand omgeslagen van per saldo positief naar negatief. Ongeveer een kwart van de bedrijven verwacht het personeelsbestand te zullen verkleinen, een toename van 20 procentpunt ten opzichte van de vorige monitor. Bijna één op de vijf bedrijven voorziet een toename van het personeelsbestand, drie procentpunt minder dan de vorige meting. Bij de installateurs verwachten zowel vier op de tien bedrijven een toename en vier op de tien een afname van het personeelsbestand. Bij de overige schakels is het sentiment per saldo negatief.

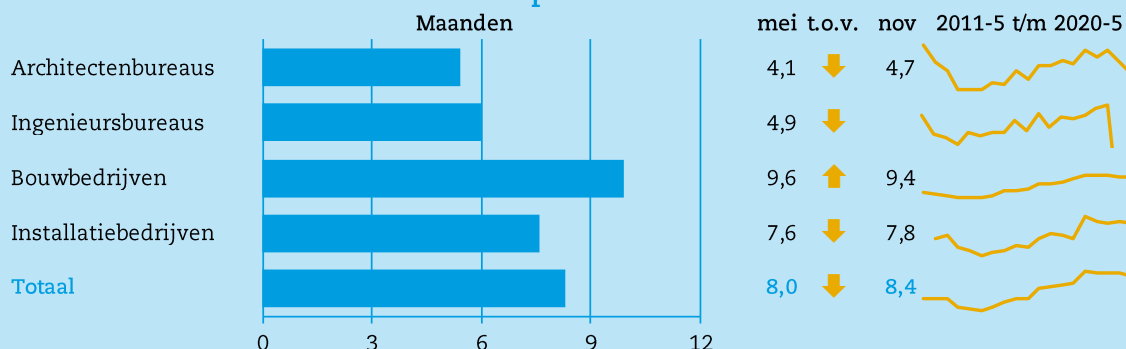
Stand van de conjunctuur per schakel in de bouwketen

Hieronder volgen voor iedere schakel de belangrijkste conclusies, waarbij de resultaten worden vergeleken met de uitkomsten van een half jaar geleden. Voor ingenieursbureaus is dit niet mogelijk, omdat die niet hebben deelgenomen aan de voorgaande meting. Voor deze schakel worden de resultaten vergeleken met die in de voorjaarsmeting van 2019.

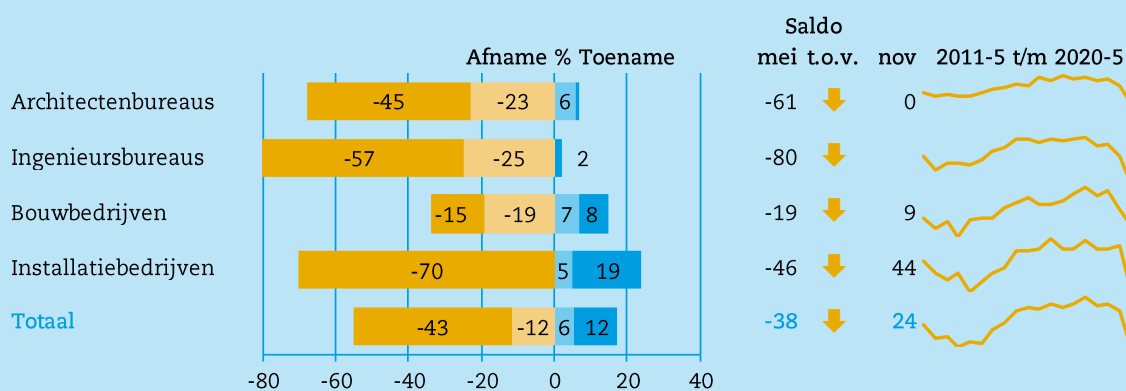
- **Architectenbureaus** – De gemiddelde orderportefeuille bij architectenbureaus is ten opzichte van de najaarsmeting met 0,6 maand gedaald tot 4,1 maanden werk. Per saldo verwacht ruim 60% van de bedrijven een afname van de omzet. Ruim één op de vijf architectenbureaus verwacht het personeelsbestand te verkleinen.
- **Ingenieursbureaus** – Bij de ingenieursbureaus is de gemiddelde werkvoorraad uitgekomen op 4,9 maanden. Ten opzichte van een jaar geleden is de werkvoorraad 1,1 maand lager uitgevallen. Ruim vier op de vijf bedrijven verwacht in de komende periode een lagere omzet, terwijl één op de vijftig bedrijven een omzetstijging verwacht. Ruim één op de zes bedrijven verwacht dat het personeelsbestand in de komende drie maanden zal krimpen.
- **Bouwbedrijven** – De werkvoorraad ligt 0,2 maand hoger dan een half jaar geleden en komt uit op 9,6 maanden werk. Ruim een derde van de bedrijven verwacht een afname van de omzet, terwijl bijna één op de zes bedrijven een toename verwacht. Per saldo verwacht ongeveer 10% van de bedrijven een afname van de personeelsomvang.
- **Installatiebedrijven** – De gemiddelde werkvoorraad bij de installateurs is ten opzichte van de najaarsmeting 0,2 maand gedaald tot 7,6 maanden werk. Per saldo verwacht ruim 45% van de installatiebedrijven dat de omzet zal dalen. Voor wat betreft de personeelsverwachting zijn de installateurs gelijk verdeeld over optimisten en pessimisten. Hierdoor verwachten de respondenten per saldo geen verandering.

Dashboard conjunctuur bouwketen*

Orderportefeuille

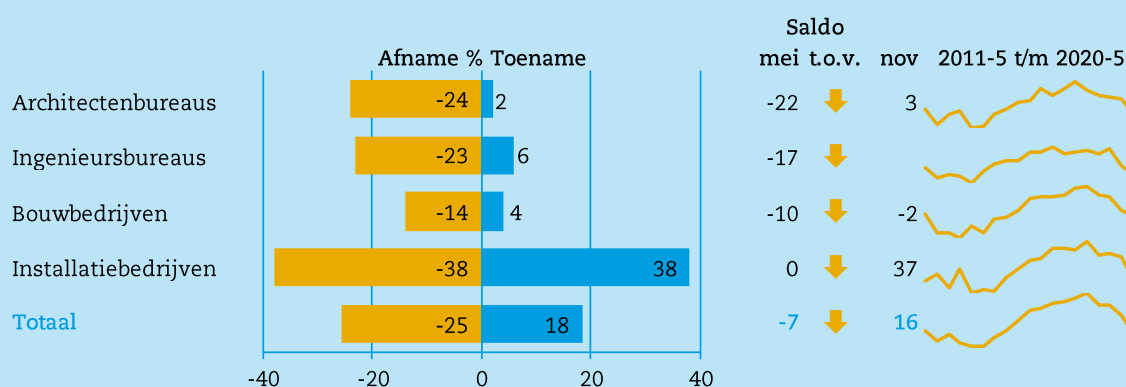

Verwachting van bedrijven over de omzet 2^e kwartaal

■ Sterke afname (meer dan 5%) ■ Lichte afname (2,5%-5%) ■ Lichte toename (2,5%-5%) ■ Sterke toename (meer dan 5%)

Verwachting van bedrijven over het personeelsbestand 2^e kwartaal

*Aangezien de ingenieursbureaus niet hebben deelgenomen aan de vorige meting, missen deze waarden in de figuren

Bron: EIB, MC/Techniek Nederland, Panteia/Kon. BNA, Panteia/Kon. NIngenieurs

1 Bouwketen

Dit hoofdstuk beschrijft de conjunctuur in de bouwketen. Het eerste deel geeft een beeld van de recente ontwikkelingen van de toegevoegde waarde, faillissementen, werkgelegenheid en werkloosheid. Vervolgens komen de huidige orderportefeuilles in de bouwketen aan bod. Tot slot worden de ontwikkelingen beschreven die ondernemingen in de bouwketen verwachten ten aanzien van hun omzet en personeelsbestand.

1.1 Recente ontwikkelingen

Economische groei

In het eerste kwartaal van 2020 is de Nederlandse economie, gecorrigeerd voor werkdageffecten, met 0,7% gedaald ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2019. Bruto investeringen in vaste activa waren wel hoger en dempten de daling van het bbp. Sectoren met een bovengemiddeld positieve groei waren de bouwnijverheid, de sector landbouw, bosbouw en visserij en de industrie. De delfstoffenwinning en cultuur, recreatie & overige diensten hadden een negatieve bijdrage aan het bruto binnenlands product. De toegevoegde waarde¹ van de bouwnijverheid was in het eerste kwartaal van 2020 3,1% hoger dan in het eerste kwartaal van 2019. Dat maakte de bouwnijverheid een positieve uitschieter. Deze groei kwam onder andere door de betere weersomstandigheden en een extra werkdag. Wanneer wordt gecorrigeerd voor deze factoren, dan ligt de toegevoegde waarde juist 1½% lager dan het eerste kwartaal van 2019 en 0,7% lager dan het voorgaande kwartaal.

De productiegroei is afgezwakt van 6½% in 2018 naar 4% in 2019. Door de coronacrisis zal de bouwproductie dit jaar echter naar verwachting van groei omslaan naar krimp. Al voordat het coronavirus in Nederland aanwezig was, had het EIB al een lichte krimp van de bouwproductie voorzien, doordat de stikstofcrisis voor beperktere uitgifte van vergunningen had gezorgd. Door de coronacrisis gaat het EIB er echter van uit dat de bouwproductie in 2020 en 2021 met respectievelijk 7% en 9,5% zal krimpen.

Faillissementen

In 2019 rapporteerde het CBS 507 faillissementen in de bouwketen. Het aantal faillissementen nam in 2019 met 55 toe ten opzichte van 2018. In het eerste kwartaal van 2020 zijn 125 faillissementen uitgesproken in de bouwkolom, 9 minder dan een half jaar geleden. De meeste faillissementen lagen in dit kwartaal bij de gespecialiseerde bouwbedrijven en algemene b&u-bouwbedrijven. In de laatste vier kwartalen zijn 516 faillissementen uitgesproken in de bouwkolom, 12% meer dan in de vier kwartalen daarvoor. Ondanks deze stijging is historisch gezien nog altijd sprake van bescheiden niveaus.

In het eerste kwartaal werden 5.510 bedrijven in de bouwnijverheid opgericht. Het aantal opheffingen lag in dit kwartaal op 3.275. Ten opzichte van het eerste kwartaal van 2019 is het aantal opheffingen met 650 gestegen, en het aantal oprichtingen met 225.

¹ De toegevoegde waarde wordt gedefinieerd als het totaal van lonen, salarissen, afschrijvingskosten, rentekosten en resultaat voor belasting (omzet minus ingekochte goederen en diensten).

Werkgelegenheid

In het eerste kwartaal van 2020 nam het aantal werkenden in de bouwnijverheid opnieuw toe. In deze periode waren er volgens het CBS ongeveer 472 duizend werkenden in de bouwnijverheid. Dit zijn er, gecorrigeerd voor seizoensinvloeden, ongeveer 15 duizend meer dan een half jaar geleden. Het aantal werknemers kwam uit op 324 duizend en het aantal zelfstandigen op 148 duizend.

Het aantal openstaande vacatures in de bouwnijverheid is in het eerste kwartaal van 2020 ten opzichte van een half jaar geleden gedaald. De vacaturegraad kwam in het eerste kwartaal uit op 42 vacatures per duizend banen, 17 minder dan in het eerste kwartaal van 2019. In totaal stonden er 13.900 vacatures open, 4.100 vacatures minder dan een half jaar geleden. Het aantal nieuwe vacatures is in het eerste kwartaal van 2020 uitgekomen op 11.000, evenveel als een half jaar geleden. Ook ervaren bedrijven in alle schakels van de bouwketen steeds minder belemmeringen bij het aantrekken van personeel.

Werkloosheid

Volgens cijfers van het UWV is het aantal personen met een WW-uitkering bij het bouwbedrijf in april 2020 met 748 toegenomen ten opzichte van oktober 2019 en kwam daarmee uit op 2.810 personen. Ten opzichte van april 2019 zijn er juist 355 minder personen met een WW-uitkering. De totale Nederlandse werkloosheid bedroeg volgens seizoensgecorrigeerde cijfers van het CBS in mei 2020 330 duizend personen (3,6% van de beroepsbevolking). Sinds maart is het aantal werklozen met 56 duizend personen gegroeid en het aantal werkenden met 201 duizend gedaald.

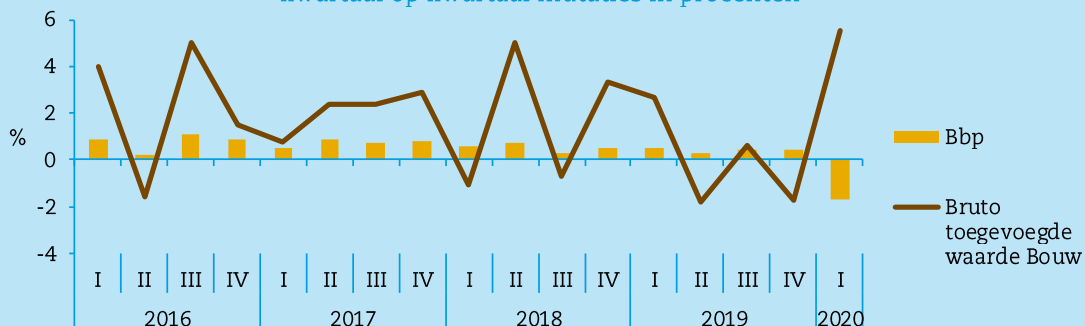
Ontwikkelingen omzet

In figuur 1 wordt de seizoensgecorrigeerde ontwikkeling van de omzetwaarde van de afzonderlijke schakels binnen de bouwketen gedurende de periode 2017 tot en met het eerste kwartaal van 2020 in beeld gebracht. In dit conjunctuurbeeld is te zien dat de omzet in alle bouwschakels vanaf 2017 is toegenomen. Bij alle bouwschakels is sprake van een solide omzetgroei. Alleen de bouwbedrijven laten een iets grotere omzetstijging zien.

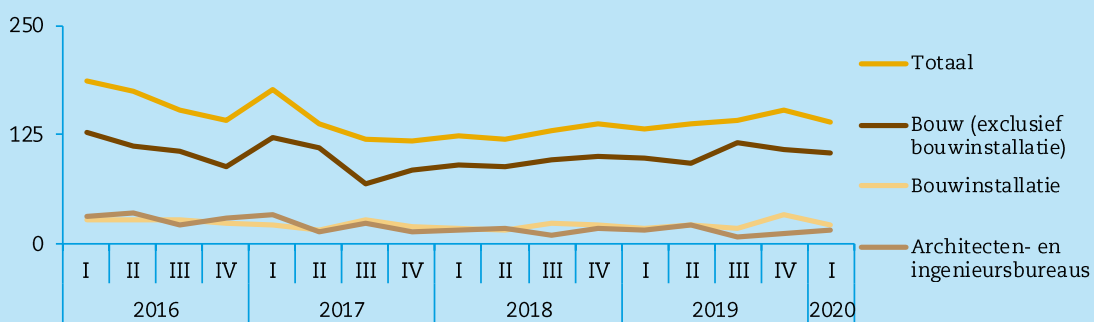
Dashboard recente ontwikkelingen

Economische groei

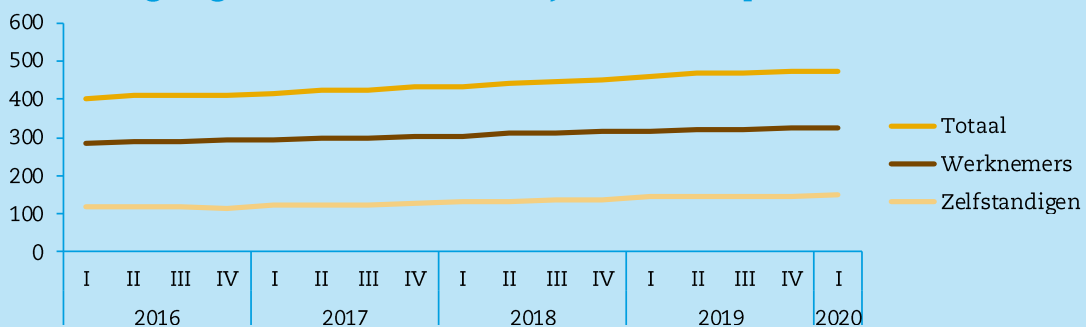
Volumeontwikkeling bbp en toegevoegde waarde in de bouw, kwartaal op kwartaal mutaties in procenten

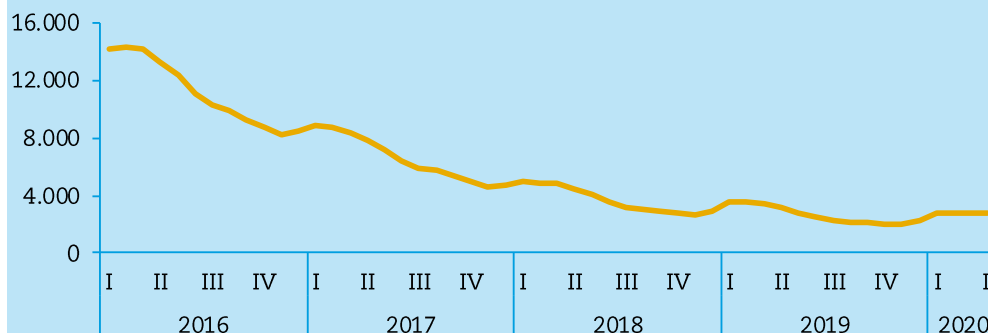
Faillissementen in de bouwketen

Werkgelegenheid in de bouwnijverheid, in personen x 1.000

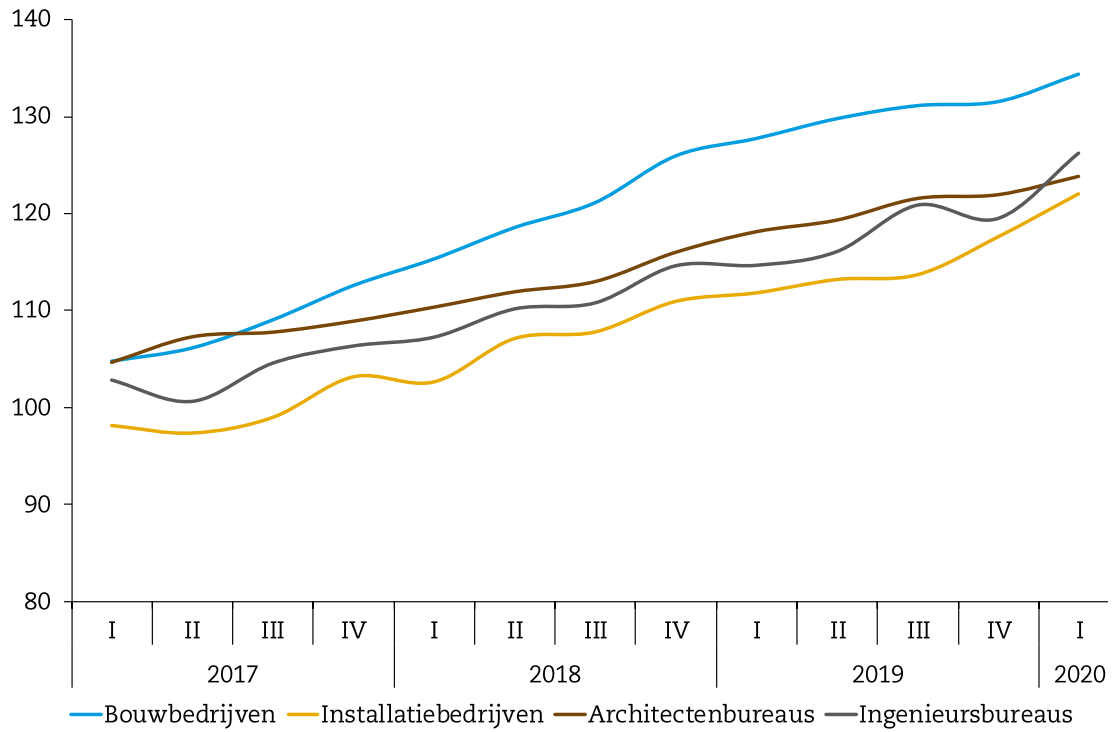

Aantal personen met een WW-uitkering in de uitvoerende bouw

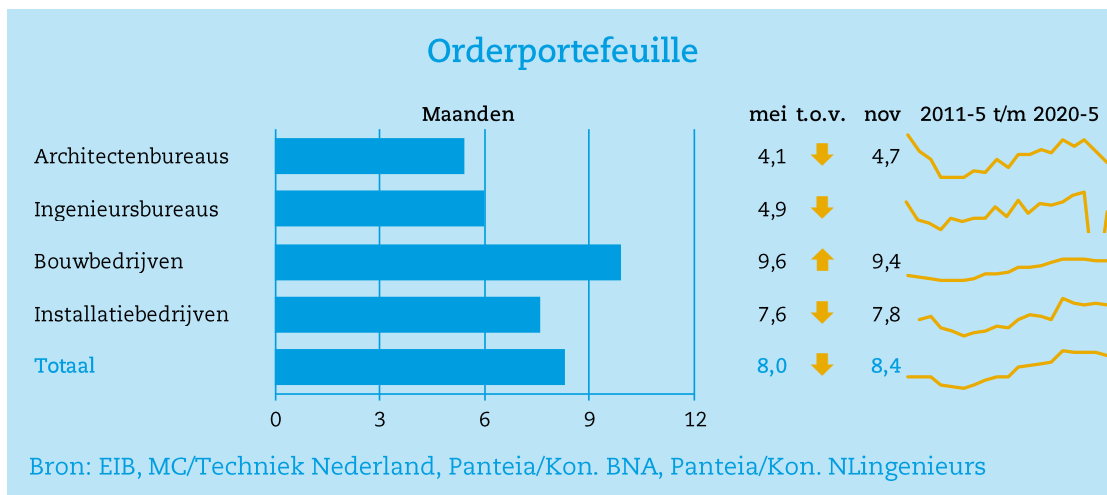
Bron: CBS, UWV

Figuur 1 **Ontwikkeling (seizoensgecorrigeerde) omzet per schakel binnen de bouwketen, 2017Q1-2020Q1, 2016=100, lopende prijzen**

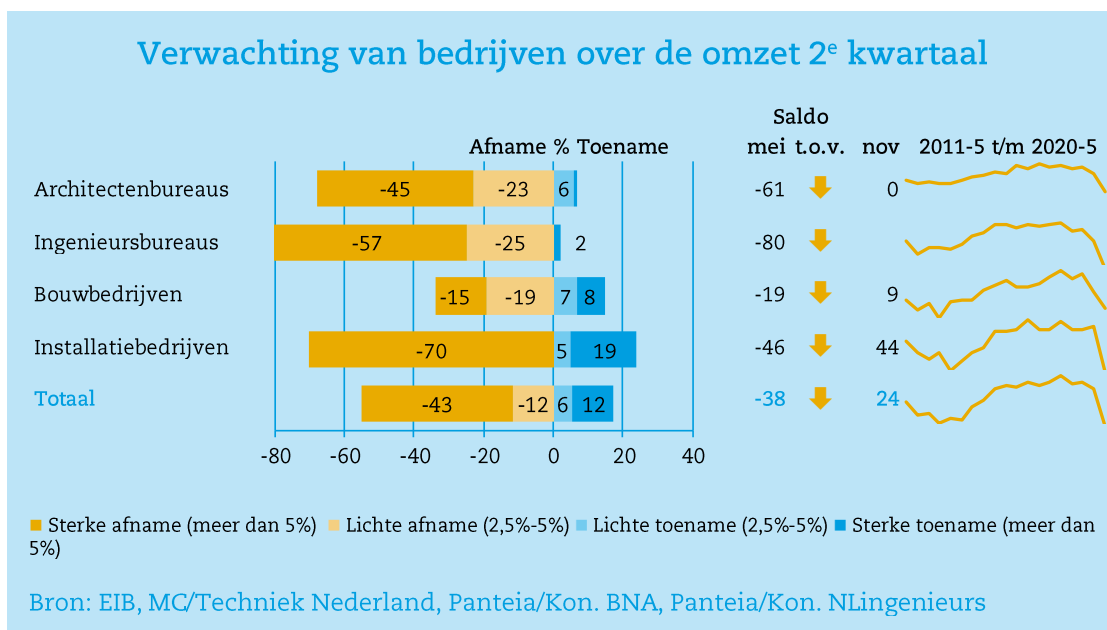

Bron: CBS, EIB

1.2 Conjunctuur bouwketen

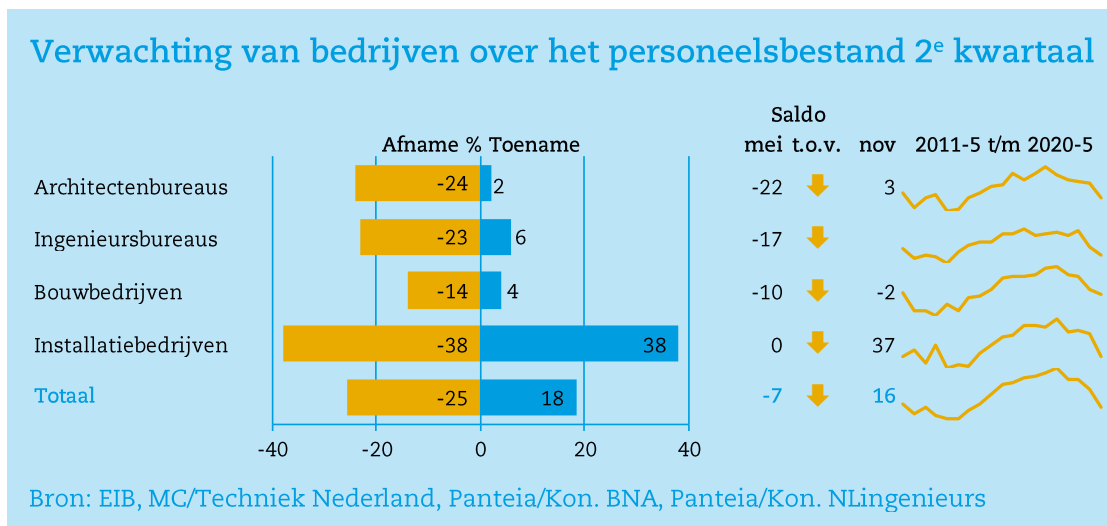

In de bouwketen nam de werkvoorraad ten opzichte van de najaarsmeting met gemiddeld 0,4 maand af naar 8,4 maanden werk. De bouwbedrijven hebben ten opzichte van de najaarsmeting een iets hogere orderportefeuille met 9,6 maanden werk. Bij de andere schakels was sprake van een sterke afname van de orderportefeuilles. Bij de installatiebedrijven nam de werkvoorraad met 0,2 maand af tot 7,6 maanden werk, terwijl de orderportefeuilles bij de architecten met 0,6 maand daalde tot 4,1 maanden werk. De ingenieursbureaus hebben niet deelgenomen aan de najaarsmeting, maar ten opzichte van mei 2019 is de werkvoorraad met 1,1 maand gedaald tot 4,9 maanden werk.

Het effect van de coronacrisis is zichtbaar in de omzetverwachtingen van de verschillende schakels in de bouwketen. Ten opzichte van een half jaar geleden is het aandeel bedrijven dat een omzetstijging verwacht gedicimeerd. Per saldo verwachten bijna vier op de tien bedrijven een daling van de omzet, en het grootste deel verwacht een sterke daling. Een half jaar geleden verwachtte bijna een kwart van de bedrijven nog een stijging van de omzet. Bij de ingenieursbureaus is het sentiment het meest negatief. Per saldo verwacht ongeveer 80% van de ingenieurs een afname van de omzet. De omzetverwachting bij bouwbedrijven is per saldo het minst afgenomen; 28 procentpunt lager dan bij de vorige meting. Eén op de vijf bedrijven

verwacht per saldo een afname van de omzet. De installatiebedrijven laten per saldo de grootste daling zien. Verwachtte bijna 45% van de installateurs tijdens de najaarsmeting nog een omzetsijging, daar verwacht per saldo ongeveer 45% nu een omzetsdaling. Dit is een afname van ongeveer 90 procentpunt. Per saldo verwachten ongeveer drie op de vijf architecten een afname van de omzet.

De verwachte ontwikkeling van het personeelsbestand hangt sterk samen met de verwachtingen rond de eigen bedrijvigheid. In navolging van omzetverwachting zijn de bedrijven ook negatief gestemd over het personeelsbestand. Per saldo verwacht ongeveer 7% van de bedrijven het personeelsbestand te moeten inkrimpen. In de najaarsmeting dacht per saldo één op de zes bedrijven nog personeel aan te zullen nemen.

In alle bouwschakels verslechtert het sentiment over de personeelsverwachting. Per saldo zijn de installatiebedrijven neutraal. Aangezien zowel 38% denkt personeel aan te zullen nemen en 38% het personeelsbestand te zullen inkrimpen, is het saldo van het sentiment 0. Wel is het sentiment verslechterd ten opzichte van de najaarsmeting; toen dacht per saldo nog 37% van de bedrijven aan uitbreiding van het personeelsbestand. Bij de bouwbedrijven verwacht ongeveer één op de tien bedrijven met minder personeel toe te kunnen. Bij architectenbureaus voorziet bijna een kwart van de bedrijven een inkrimping van het personeelsbestand. Slechts één op de vijftig bedrijven verwacht personeel aan te nemen. De ingenieursbureaus zijn per saldo ook negatief gestemd; ruim één op de zes bedrijven verwacht het personeelsbestand te moeten verkleinen.

2 Architectenbureaus

Architectenbureaus melden een gemiddelde werkvoorraad van 4,1 maanden werk, een daling van 0,6 maand ten opzichte van de najaarsmeting. De omzetverwachting is per saldo sterk negatief; per saldo verwacht ruim 60% van de bedrijven een omzetsdaling. De negatief gestemde bedrijven zijn met bijna 70% duidelijk in de meerderheid. Ook verwachten architectenbureaus het personeelsbestand in te zullen krimpen; per saldo is 22% van de architecten negatief gestemd. Eén op de vijftig bureaus verwacht nog wel personeel aan te nemen.

Tabel 2.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. De ontwikkelingen in het belang van bijna alle marktsectoren zijn gedaald en per saldo negatief ten opzichte van een half jaar geleden. Alleen de sector gezondheidszorg is ondanks een daling per saldo positief. Ook verwacht bijna één op de vier architectenbureaus het honorarium te zullen verlagen in de komende drie maanden. Slechts één op de 25 bureaus denkt het honorarium te verhogen. In het eerste kwartaal van 2020 stegen de gemiddelde prijzen bij de architecten met 2,1% ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2019.

Tabel 2.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, architectenbureaus

	November 2019		Mei 2020	
Orderportefeuille (aantal maanden)	4,7		4,1	
Belang ¹ per marktsector	% -	% +	% -	% +
- Woningen	42%	5	46	26
- Kantoren	9%	18	26	50
- Winkels	3,5%	37	9	60
- Onderwijs	9,5%	19	33	29
- Gezondheidszorg	4,5%	14	43	23
- Stedenbouw	1,5%	8	39	26
- Gemengde projecten	7%	5	44	31
- Overig	23%	8	27	33
Ontwikkeling honorarium	5	18	23	4
Prijzontwikkeling bij de architecten	2019-II	2019-III	2019-IV	2020-I**
Prijnsindexcijfers (index 2015 = 100)	111,2	111,9	112,2	113,0
Jaarmutatatie (%)	2,8	2,8	2,7	2,1

1 Hier worden alleen bureaus die actief zijn in de betreffende sectoren beschouwd

** Nader voorlopige cijfers

Bron: Panteia/Koninklijke BNA, CBS

3 Ingenieursbureaus

Het conjunctuurbeeld voor de ingenieursbureaus is over het algemeen zeer negatief. De omzet- en de werkgelegenheidsverwachting zijn ten opzichte van een jaar geleden hard gedaald en inmiddels per saldo negatief. Zo verwacht per saldo bijna vier op de vijf bedrijven een omzetsdaling. Daarnaast verwacht per saldo één op de zes bedrijven het personeelsbestand te zullen laten inkrimpen. De werkvoorraad bij de ingenieursbureaus komt uit op 4,9 maanden werk, een daling van 1,1 maand ten opzichte van mei vorig jaar.

Tabel 3.1 laat de uitkomsten zien voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. Ongeveer een kwart van de bureaus verwacht dalende tarieven in de komende drie maanden, terwijl de rest van de bureaus uitgaat van gelijkblijvende tarieven. Slechts 2% van de bedrijven denkt nog dat de tarieven zullen stijgen. Ook zijn de ingenieursbureaus zeer negatief over de omzetontwikkeling per marktsegment. Bij alle marktsegmenten verwacht een meerderheid van bureaus een afname van de omzet.

Tabel 3.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, ingenieursbureaus

		Mei 2019		Mei 2020	
Orderportefeuille (aantal maanden)		6,0		4,9	
Verwachting ontwikkeling tarieven (%)	- toename	36		2	
	- gelijk	64		73	
	- afname	0		25	
Omzetontwikkeling ¹ per marktsegment		% -	% +	% -	% +
Utiliteitsbouw		0	56	81	8
Installaties		0	73	69	14
Milieu advisering		0	62	57	10
RO-advisering		0	53	53	16
Projectmanagement		0	58	50	12
Industrie		0	60	81	10
Buitenland		9	36	75	19
Overig		0	60	62	14

1 Hier worden alleen bureaus die actief zijn in de betreffende sectoren beschouwd

Bron: Panteia/Koninklijke NIngenieurs

4 Bouwbedrijven

De conjunctuurindicatoren voor de bouwbedrijven geven een gemengd beeld. De gemiddelde werkvoorraad ligt op 9,6 maanden werk, ongeveer 0,2 maand hoger dan een half jaar geleden. De orderportefeuille in de gww is met een halve maand gestegen tot 6,9 maanden werk. In de b&u is de werkvoorraad nagenoeg stabiel op 11 maanden werk. De orderportefeuilles in de bouw zijn sinds de vorige monitor in 2019 nog verder gestegen. De toename van de werkvoorraad werd gerealiseerd in de maanden voor het uitbreken van de coronacrisis. In het begin van de crisis nam de werkvoorraad relatief sterk af, maar sinds april is deze daling ten dele weer gecompenseerd. Het omgeslagen sentiment is te zien in de negatieve omzet- en werkgelegenheidsverwachting ten opzichte van een half jaar geleden. Per saldo verwacht bijna één op de vijf bedrijven dat de omzet zal dalen, terwijl één op de tien verwacht het personeelsbestand te zullen verkleinen.

Tabel 4.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. Het aandeel bouwbedrijven dat aangeeft geen stagnatie te ondervinden in onderhanden werk is iets gedaald; ruim 55% van de bedrijven ondervindt geen stagnatie in onderhanden werk. De belangrijkste oorzaak van stagnatie is in deze meting de coronacrisis, terwijl stagnatie door gebrek aan personeel sterk in belang is afgenomen. Ruim zeven op de tien bedrijven beoordeelt hun orderpositie als normaal, terwijl één op de vijf bedrijven hun orderpositie als klein beoordeelt. Ongeveer 85% van de bedrijven verwacht de prijzen in de komende periode op hetzelfde niveau te houden. Een half jaar geleden was dit nog twee derde van de bedrijven.

Tabel 4.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, bouwbedrijven (totaal en naar de deelsectoren B&U en GWW)

		November 2019	Mei 2020
Geen stagnatie in onderhanden werk (%)	Bouw	60	57
	B&U	62	53
	GWW	58	64
Stagnatie vanwege gebrek aan personeel (%)	Bouw	11	4
	B&U	16	6
	GWW	1	1
Orderportefeuille (aantal maanden)	Bouw	9,4	9,6
	B&U	10,9	11,0
	GWW	6,4	6,9
Beoordeling orderpositie (%)			
	- groot	19	10
	- normaal	63	71
	- klein	18	19
Verwachte prijsontwikkeling (%)			
	- toename	27	7
	- gelijk	66	85
	- afname	6	8

Bron: EIB

5 Installatiebedrijven

De installatiebedrijven zien ten opzichte van de najaarsmeting een lichte teruggang van 0,2 maand in de gemiddelde werkvoorraad en komen daarmee uit op 7,6 maanden werk. Per saldo verwacht ruim 45% van de installatiebedrijven een teruggang van de omzet in de komende periode. In de vorige meting verwachtte ongeveer eenzelfde percentage nog meer omzet te zullen draaien. De werkgelegenheidsverwachting ligt per saldo op 0; ongeveer vier op de tien bedrijven verwachten het personeelsbestand te zullen inkrimpen en eenzelfde percentage verwacht juist personeel aan te zullen nemen.

Tabel 5.1 toont de resultaten voor een aantal andere conjunctuurgerelateerde indicatoren. Per saldo is de verwachting van het toekomstig resultaat positief, maar het saldo is zeer sterk verslechterd en ligt rond het nulpunt. Ook verwacht bijna 20% van de ondernemers in het huidige kwartaal een hoger prijsniveau, terwijl bijna één op de tien een lager prijsniveau verwacht. De verwachting over het aantal offerteaanvragen is ten opzichte van een half jaar geleden omgeslagen en per saldo negatief. Bij bijna vier op de tien bedrijven is het aantal offerteaanvragen afgenomen en bij ongeveer 10% van de bedrijven is het aantal offerteaanvragen toegenomen.

Tabel 5.1 Diverse conjunctuurgerelateerde indicatoren, installatiebedrijven (met minimaal 25 werknemers)

		November 2019	Mei 2020
Orderportefeuille (aantal maanden)		7,8	7,6
Resultaatverwachting (%)	- toename	77	37
	- gelijk	18	32
	- afname	5	34
Ontwikkeling t.o.v. vorig kwartaal (%)			
• Prijsniveau	- toename	42	18
	- gelijk	50	73
	- afname	8	9
• Aantal offerteaanvragen (%)	- toename	30	10
	- gelijk	55	52
	- afname	15	38

Bron: MC/Techniek Nederland

6 Effecten PAS/PFAS

Voordat de coronacrisis in Nederland gestalte kreeg, zorgden problemen rondom stikstof en PFAS voor belemmeringen voor de bouwsector. In de voorjaarsmeting zijn vragen gesteld aan architectenbureaus, ingenieursbureaus en bouwbedrijven over de gevolgen die PAS en PFAS hadden op het bedrijf. De installatiebedrijven hebben niet meegedaan aan deze vragen en komen derhalve niet voor in dit stuk. Een meerderheid van de bedrijven stelt dat de PAS en PFAS uiteindelijk geen effect hebben gehad op de bedrijfsvoering. Bouwbedrijven hebben relatief de meeste effecten gevoeld, de ingenieursbureaus het minst. Ook stelt een meerderheid van bedrijven dat de maatregelen van de overheid geen effect hebben gehad op de bedrijfsvoering.

Programma Aanpak Stikstof (PAS)

Het Programma Aanpak Stikstof (PAS) is een pakket aan maatregelen om achteruitgang door stikstofdepositie in Natura 2000 gebieden te voorkomen en herstel van habitattypen en soorten te bereiken. De PAS werd gebruikt om alvast toestemming te geven voor activiteiten die mogelijk schadelijk zijn voor die gebieden, vooruitlopend op toekomstige positieve gevolgen van maatregelen voor natuurgebieden. Dit vooruitlopen is door een uitspraak van de Raad van State in juni 2019 niet meer toegestaan. Hierdoor is er vertraging ontstaan bij bestemmingsplannen en omgevings-vergunningen die nog niet definitief zijn verleend.

Inmiddels hebben enkele maatregelen, zoals het verlagen van de maximumsnelheid, stikstofruimte vrijgemaakt dat deels ten goede komt aan de bouw. Ook zal het kabinet zich buigen over een voorstel van de Commissie Remkes over een drempelwaarde voor stikstof bij bouwprojecten waaronder geen vergunning aangevraagd hoeft te worden.

Erst is aan bedrijven gevraagd welke gevolgen de PAS- en PFAS-problematiek hebben gehad op de bedrijfsvoering. Zoals is te zien in tabel 6.1, stelt een meerderheid van de bedrijven in alle schakels geen last te hebben ondervonden als gevolg van deze problematiek.

Tabel 6.1 Antwoord op de vraag: 'Welke gevolgen hebben de PAS/PFAS gehad op uw bedrijfsvoering?'

	Architectenbureaus	Ingenieursbureaus	Bouwbedrijven
Geen	78%	87%	72%
Onderbezetting werknemers	1%	7%	7%
Onderbezetting materieel/machines	-*	-*	8%
Werknemers ontslagen	0%	0%	0%
Financiële reserves aanspreken/ in financiële problemen	4%	0%	2%
Ander type werk dan normaal aangenomen	4%	2%	7%
Anders	15%	4%	9%

*Antwoordmogelijkheid niet uitgevraagd

Bron: EIB, Panteia/Kon. BNA, Panteia/Kon. NLIingenieurs

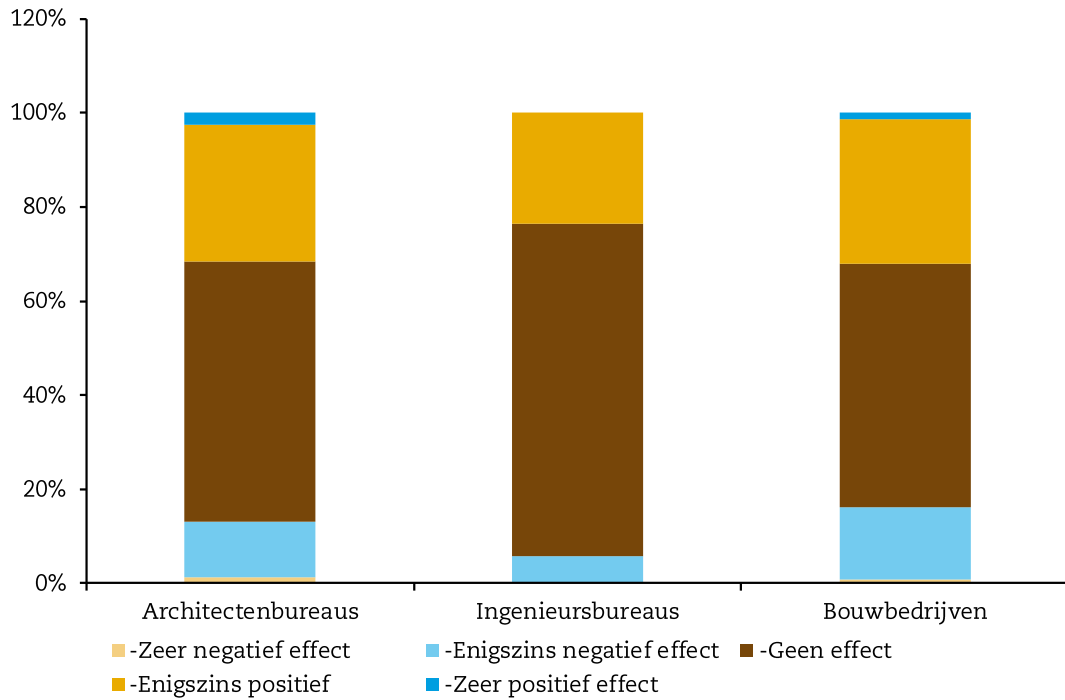
Bij de architecten geeft 78% van de respondenten aan geen gevolgen te hebben ondervonden op de bedrijfsvoering. Bijna één op de zes bedrijven geeft aan andere gevolgen te hebben ondervonden door PAS en PFAS. Deze gevolgen zijn vooral de stagnatie van, of vertraging in projecten. Bij de ingenieursbureaus hebben PAS en PFAS nog minder gevolgen gehad voor de bedrijfsvoering; ongeveer zeven van de acht bedrijven melden geen gevolgen. Ongeveer 7% van de bedrijven meldt een onderbezetting van werknemers. Ongeveer 70% van de bouwbedrijven heeft aangegeven geen gevolgen te hebben ondervonden in de bedrijfsvoering als gevolg van PAS en PFAS. Bij de bedrijven die wel gevolgen hebben ondervonden, is dit om diverse redenen. Ongeveer één op de veertien bedrijven stelt last te hebben gehad van onderbezetting bij werknemers. Bedrijven in de grond-, water- en wegenbouw rapporteren verder vooral een onderbezetting van materieel/machines. Ook moesten zij ander type werk aannemen. B&U-bedrijven rapporteerden vooral dat projecten worden uitgesteld.

PFAS

In juli 2019 introduceerde het ministerie van Verkeer en Waterstaat het Tijdelijk Handelingskader PFAS (een afkorting voor poly- en perfluoralkylstoffen). Stoffen die onder PFAS vallen, zijn wijd gebruikt en niet afbreekbaar. Vanwege de onbekende effecten van deze stoffen op het menselijk lichaam en de omgeving, zijn door het ministerie zeer strenge minimumwaarden opgegeven. Deze waren zodanig streng dat veel bouwprojecten in de knel kwamen te zitten. Per 1 december zijn de minimumwaarden iets verhoogd, waardoor een groot aantal projecten weer kon beginnen.

Ook is de bedrijven gevraagd welk effect recente maatregelen van de overheid (stikstof en PFAS) hebben op de verwachte hinder voor de bedrijfsvoering (figuur 6.1). Bedrijven die hebben aangegeven dat de vraag op hun bedrijf niet van toepassing waren, zijn hierbij niet meegenomen. Een meerderheid van de overgebleven bedrijven geeft aan geen effect te voorzien op de bedrijfsvoering; bij de architectenbureaus en bouwbedrijven liggen deze percentages op ruim 50%, bij de ingenieursbureaus zelfs op ruim 70%. Rond een kwart van de ingenieursbureaus en ruim 30% van de architectenbureaus en bouwbedrijven verwacht in meer of mindere mate een positief effect.

Figuur 6.1 **Antwoord op de vraag: ‘Welk effect hebben recente maatregelen van de overheid (stikstof en PFAS) op de verwachte hinder voor uw bedrijfsvoering?’**

Bron: EIB, Panteia/Kon. BNA, Panteia/Kon. NLingenieurs

Bijlage A De opbouw van de monitor

Sinds 2011 beschrijft het EIB in halfjaarlijkse rapportages de conjunctuur in de bouwketen. Koninklijke BNA, Bouwend Nederland, Koninklijke NLIingenieurs en Techniek Nederland zijn de organisaties die bij dit onderzoek betrokken zijn. De huidige rapportage is de achttiende in de reeks. In de vorige rapportage deed de Koninklijke NLIingenieurs overigens eenmalig niet mee. De rapportage behandelt de bouwketen in het eerste hoofdstuk als geheel. In de daarop volgende hoofdstukken wordt ingegaan op de afzonderlijke schakels binnen de bouwketen, die vertegenwoordigd worden door de betreffende organisaties.

In deze rapportage wordt de stand van de conjunctuur in de bouwketen in de eerste helft van 2020 geanalyseerd. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van de meest recente conjunctuuronderzoeken van de betrokken brancheorganisaties. Tabel A.1 laat zien welke partijen deze onderzoeken hebben uitgevoerd. De data van het CBS en andere externe bronnen is de meest actuele data per 15 juni 2020.

Voor de respons op de verschillende onderzoeken geldt dat deze in relatie tot de onderzochte populaties bevredigend tot goed zijn. Bij het bepalen van de uitkomsten voor de totale bouwketen wordt de personeelsomvang per schakel binnen de bouwketen gebruikt voor de weging van sectorgegevens.

Tabel A.1 Bronvermelding en overzicht van respons per schakel binnen de bouwketen, in aantal en als percentage

Branche	Onderzoek door	Aantal	Percentage voorjaars- meting 2020	Percentage najaarsmeting 2019
Architectenbureaus	Panteia/Kon. BNA	185	19%	21%
Ingenieursbureaus	Panteia/Kon. NLIingenieurs	44	57%	
Bouwbedrijven	EIB	245	24%	26%
Installatiebedrijven	MC/Techniek Nederland	103	23%	17%

Bron: EIB, MC/Techniek Nederland, Panteia/Kon. BNA, Panteia/Kon. NLIingenieurs

De in deze monitor vermelde verwachtingen hebben voor alle schakels betrekking op dezelfde verslagperiode. De verwachtingen in de voorjaarsmeting hebben betrekking op het tweede kwartaal van het jaar, de verwachtingen in de najaarsmeting op het vierde kwartaal.

Koninginneweg 20
1075 CX Amsterdam
t (020) 205 16 00
eib@eib.nl
www.eib.nl